

אבהות לאחר המוות – "יתמות מתוכננת"

עדנה כצנלסון

הרפואה המודרנית שינתה לחלוטין את פני האבהות. טכנולוגיות רפואיות עכשוויות מאפשרות ללדת בלי תלות ביחסי מין, להתעבר מגבר שזרעו נלקח ממנו לאחר מותו ולהפרות בו אישה, ולהוליד ילד שידוע מראש שהוא יתום. זוהי "יתמות מתוכננת" "הורות לאחר המוות" (posthumous paternity). או גם בשפה מטפורית "הורות מן הקבר". הולדת ילד בנסיבות אלו היא דרך לנצח, כביכול, את המוות, או להקנות "חסינות ממוות". מוכרת גם הפרוצדורה של לקיחת זרע מגבר חי כדי לאפשר לו להוליד ילד לאחר מותו: חולים קשים, אנשים לפני טיפולים רפואיים וחיילים ערב גיוסם משאירים זרע כדי שאפשר יהיה להשתמש בו לאחר אם יהפכו לעקרים או לאחר מותם, ובת זוגם או הוריהם יוכלו לקבל החלטה להשתמש בו להפריה.

מי יזום לקיחת זרע ממת?

הצורך האנושי להביא צאצאים בדמותו של האדם, ולהנציח אותו, הוא זה שעומד מאחורי הרצון שיוולד ילד לאב שאינו בין החיים.

מי שעשוי ליזום לקיחת זרע ממת, הם הורים שכולים שבנם נפטר ממחלה, תאונה או מלחמה, שמתקשים להשלים עם האבדן ומאמינים שילד עשוי להקל על ההתמודדות עם הכאב או שהם רוצים שיהיה לו המשך. לשם כך הם מוכנים להיות ספק סבירים ספק הורים לילד של הבן שאיננו. הם רואים את עצמם כשליחיו של בנם שמת. מוכרים גם מקרים שבהם רק אחד ההורים מעוניין במהלך, והשני מתנגד לו. סביר שבת משפט לא ייתן יד להולדת ילד יתום בנסיבות כאלה.

גם אלמנה או חברתו של המת יכולה ליזום מהלך כזה: לעתים כי זו הייתה צוואתו המפורשת או הנרמזת של המת, לעתים כדי להנציח אותו או את אהבתם המשותפת, רצון לא ממומש לילד, צורך פסיכולוגי להתכחש למוות (הוא לא מת אם ילדו חי) או כתוצאה מלחצם של הורי המת שהאלמנה או החברה לא יכולות לעמוד מולם ולהתנגד. עשוי להיות גם מניע כלכלי: רצון לזכות בירושה של המת.

לעתים יש פער ברצונות בין ההורים לאלמנה או לחברה: הם רוצים והיא מתנגדת להרות בעצמה מזרע המת, או מתנגדת גם לכך שאישה פונדקאית תביא לעולם ילד שהסכים או הפונדקאית יגדלוהו, וכן התנגדות ליתמות מתוכננת - גידול ילד ללא אחד ההורים. לאחרונה התקיים במדינת ישראל משפט, שבו האלמנה התנגדה להולדת ילד מזרע בעלה המנוח, למרות רצון ההורים שאישה אחרת תהרה מזרעו.

פסק דין תקדימי שניתן על ידי בית דין לענייני משפחה התיר להורי חייל מילואים שנפטר להשתמש בזרעו להשיג היריון בעזרת פונדקאית למרות התנגדות האלמנה, ואף על פי שהבן לא השאיר אחריו צוואה ביולוגית. האלמנה טענה שבעלה המנוח היה מתנגד ללדת ילד יתום, ולא היה מסכים שאישה זרה תביא לעולם את ילדו. היא הוסיפה שאין טובת ילד לגדול כיתום. משמעות פסק הדין היא שבתי משפט מרחיבים את האפשרות להולדה מן המת, גם אם האלמנה מתנגדת, בשונה ממה שהיה בעבר, שלא אלמנה הייתה זכות הכרעה בנושא.

פער הרצונות בין הורים לאישה עשוי להיות גם בכיוון הפוך: האלמנה רוצה ילד ואילו ההורים השכולים מתנגדים. הסיבות השכיחות הן: הם

לא רואים בה לבד אם ראויה, חוששים שגבר זר יגדל את ילדם, הם לא חושבים שזה היה רצון בנם, הם לא רוצים לתת לה סיוע או כסף לילד, או שהם חושבים שאין זה לטובת ילד לגדול יתום.

במקרים של בקשה ללדת ילד שידוע מראש שלא יהיה לו אבא בתי משפט בודקים מה הוא רצון המת. רצון המת עשוי להיות מפורש: קיום "צוואה ביולוגית", (צוואה ביולוגית מבטאת את רצונו של אדם להוריש את החומר הגנטי שלו, שממנו ניתן ליצור חיים), או רצון משתמע: המנוח רצה ילדים, דיבר על ילדים עם בני משפחה, ו/ או חברים. (Dwyer, 2000)

הדמויות שנמצאות בתמונה כאשר נולד ילד יתום באופן מתוכנן הן: האב המת, האישה היולדת (אלמנה, חברה, פונדקאית או נתרמת זרע) וההורים השכולים. לכל אלו, מצטרף הילד לאחר הולדתו. היחסים בין הגורמים החיים עשויים להיות הרמוניים, אך גם עלולים להיות עוינים.

יתמות מתוכננת בישראל

במדינת ישראל מאפשרים לגברים שמתגייסים לשירות צבאי, להקפיא בעת הגיוס זרע שאפשר יהיה להשתמש בו להפריית בת זוג, אישה או פונדקאית, אם חלילה ימותו. (אולם חיילים שמתגייסים לא בהכרח נתנו את הדעת ביסודיות לאפשרות שימותו וייוולד להם ילד לאחר מותם).

עד שנת 2013 אישרו בישראל יתמות מתוכננת רק עם בת הזוג של המת, מאז 2013 מאשרים הליך כזה גם עם פונדקאית, או אישה שרוצה תרומת זרע מהמת. נשים רוצות תרומת זרע ממת ולא מתורם גם כדי שהאב לא יהיה אנונימי (בישראל אין עדיין תרומת זרע לא אנונימית), כדי שילדם תהיה משפחה גרעינית: סבים ודודים, ומשפחה מורחבת, וכן כדי לקבל תמיכה מעשית בגידול הילד וסיוע כלכלי מהמשפחה. יש ויכוח האם ילד כזה יכול להיחשב יתום זה"ל, אם נולד לחייל שנפל במערכות ישראל, והזרע נלקח ממנו רק לאחר נפילתו.

ביהדות יש מחלוקת סביב נושא לקיחת זרע מאדם שמת. יש הסבורים שמצוות פרו ורבו מתירה הולדת ילד לאחר מות האב, ואחרים סבורים שלקיחת זרע ממת שהיא פעולה פולשנית, מהווה זלזול בכבוד המת. יש גם ויכוח האם ילד שנולד ללא ידיעתו והסכמתו של האב צריך להיחשב לבנו, למרות שהוא אפשר לו להיוולד. (שני, תשס"ז).

הקשיים שעלול לחוות ילד שנולד כתוצאה מהפריה שהתבצעה אחרי מות ההורה.

במציאות המודרנית רואים את טובת הילד, כמושג מרכזי שצריך לקחת בחשבון כאשר קובעים מראש את נסיבות חייו. לא טובת האם או הסבים אמורה להיות משתנה מרכזי.

- ילד שהובא לעולם מראש כילד ללא אב, עלול לסבול מחסך נפשי, תוך שלילת זכותו לגדול בתנאים אופטימליים עם שני הורים. מחקרים מלמדים על נחיתות של ילדים יתומים, ודאי אלו שהתייתמו בגיל צעיר ביותר. יתמותו מתחילה לפני הלידה, כאשר אין אב שותף להיריון, ונמשכת מרגע הלידה. לילדים יתומים יש יותר בעיות הסתגלות וקשיים רגשיים והתנהגותיים בהשוואה לילדים שיש להם אב. עדיין חסרים מחקרים בנושא ילדים שנולדו ליתמות מתוכננת, משום שמדובר בתופעה חברתית חדשה ומעט ילדים נולדו בהליך זה.

- לילד היתום יתמות מתוכננת לא יהיו שום זיכרונות חיים מאביו, אלא אלו שיסופרו לו (בניגוד לילד שהתייתם מאביו בילדות). השאלות בנושא יתמות מתוכננת עולות בחברה שבה עולה שיחיות הפריית רווקות מזרע של תורם אנונימי, שכתוצאה ממנו נולד ילד שאין לו אבא, יש בידי האם רק מידע גנטי מינימלי אודותיו, ואין לו משפחה מורחבת מצד האב.

- אם האב מת בצעירותו עקב מחלה הילד עלול להיוולד עם גנטיקה בעייתית, ולפתח חרדות מפני מחלה שתקטע את חייו בגיל צעיר. אולם בתשובה אפשר לומר, שילד כזה יהיה במעקב רפואי קפדני יותר, דווקא בגלל הידיעה מראש על מחלתו האקוטית של אביו.

- מדובר בילד שמתוכנן להיות יתום, שהובא לעולם בתוך אבל על אדם שנפטר. כשהורה אחד נעדר והשני מתאבל, עלול להיפגע תהליך ההתקשרות של הילד. ההורה המתמודד בעצמו עם האבל, יתקשה

לעזור לילד להתמודד. גם הסבים השכולים עלולים לספק לילד סביבה באבל. לעתים ההורה האבל מצפה שהילד יעזור לו לצאת מהאבל, מטלה קשה ותובענית עד בלתי אפשרית לילדים צעירים. לפעמים הולדת ילד למת היא ביטוי לקושי להשלים עם סופיות המוות.

- זהו ילד שלעיתים תפקידו להנציח את המת, להיות "נר זיכרון", למלא את מקומו ולשאת את זהותו. משפחה עשויה לעשות אידאליזציה של המת, ולצפות מהילד לעמוד בסטנדרטים הגבוהים והמלחיצים. הסבים עלולים להתאכזב אם הילד לא דומה לאביו הביולוגי פיזית, שכלית או רגשית. עלול להיווצר פיצול בין ההורה המגדל הרע, לבין ההורה המת שעושים אידאליזציה שלו.

- נשאלת השאלה האם ההחלטה לא התקבלה כתוצאה מלחץ האדם שגסס שקשה היה להתנגד לרצונו, לחץ משפחתו של הנפטר, או כדי לרצות את בני המשפחה האבלה, או קושי לעמוד בלחץ שלה. ייתכן שגם צוואת המת ניתנה בנסיבות של שכיב מרע שלא הפעיל שיקול דעת בבואו לצוות את זרעו לצורך הפריה, לא לקח בחשבון את מורכבות ההחלטה והשלכותיה על הילד, ואולי נועדה במודע או שלא במודע, למנוע מבת הזוג לשקם את חייה. ילד שמקשה על שיקום החיים עלול לשלם על כך מחיר כבד. אחד הפתרונות לסוגיה זו היא המלצה להשהות את קבלת ההחלטה לגבי הולדת הילד כדי להימנע מפעולות תוך כדי זמן האבל.

- לעתים זהו ילד שיוגדל על ידי הורים מבוגרים שהם הסבים שלו. הוא עלול לחוות שוב מוות של אחד מהם או של שניהם בגיל צעיר.

- עלול להיות מצב שבו הילד הובא לעולם כדי לזכות בירושת האב או הסבים, הוא נולד כדי להשיג מטרה שאינה נובעת ישירות מחייו.

- עלולים להתפתח מאבקי כוח בין האם (חברה של הגבר שמת, אישה שחיפשה תורם זרע לא אנונימי) על מי הגורם המכריע בחינוך הילד

גרעינית ומשפחה רב-דורית ולזכויות סבים לגבי נכדיהם.

מקורות

כשר, א. (2002). "יתמות מתוכננת": התמונה המאוזנת. בתוך: רפי כהן-אלמגור (עורך), **דילמות באתיקה רפואית**. ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 221-228.

לנדאו, ר. (2002). "יתמות מתוכננת". בתוך: רפי כהן-אלמגור (עורך), **דילמות באתיקה רפואית**. ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 221-228.

שלו, כ. (2002). "הזרעה לאחר המוות - ינוח בשלום על משכבו?" **רפואה ומשפט** גיליון 27, עמ' 96-99.

שני, ח. (תשס"ז). כתב העת **עלוני ממרא** גיליון 120, עמ' 61-71.

Ahuja, K.K., et al. (1997) Pregnancy following intracytoplasmic sperm injection treatment with dead husband's spermatozoa: Ethical and policy considerations. *Human Reproduction*, 12, 1360-1363.

Aziza-Shuster, E. (1994) A child at all costs: Posthumous reproduction and the meaning of parenthood. *Human Reproduction*, 9, 2182-2185.

Dwyer, Laura A. (1994). Dead daddies: Issues in postmortem reproduction. *Human Reproduction*, 9, 2185-2189.

- מי שהוא ההורה הביולוגי - האם, או מי שהחליט על הולדתו - אלה עשויים להיות הסבים. הם שבחרו את האישה והם עלולים להתערב בחיי האם וילדה, ליצור עם הילד קואליציה נגד האם, להתנות את התמיכה הכלכלית בה בהיענות לדרישותיהם. האם עלולה להפוך ל"מכשיר" בידי ההורים השכולים, הסבים של הילד (לנדאו, 2002).

יתרונות פסיכולוגיים ומשפחתיים של ילד שנולד ביתמות מתוכננת

- זהו ילד שרצו מאוד שיוולד, ונלחמו על הזכות ללדת אותו. העברת מסר כזה לילד יכולה לתרום משמעותית לרווחתו הנפשית.

- זהו ילד שיש לו משפחה מצד האב שלעתים קרובות רואה בו מרכז חייהם, ומשקיעה בו משאבים אין-סופיים.

- לעתים זהו ילד שנולד עם הוקרה חברתית משמעותית לאב: חייל שנפל, או איש עם יכולות והישגים בתחומים מגוונים. בחברות שונות יקבל הילד יחס שונה, על פי ערכיה של אותה חברה לנסיבות מותו האב והולדתו של הילד.

- זהו ילד שיש בידו מידע גנטי על משפחת המוצא. אי ידיעה על אודות מקורות גנטיים, היא נושא מלחיץ ילדים לאורך כל ילדותם, וגם בהמשך חייהם (כשר, 2002).

נסייג את הדיון בנושא יתרונות וחסרונות הורות לאחר מות האב בדברי השופט המנוח חיים כהן "למעשה טובת הילד היא עניין לנבואה, ואין השופטים בנביאים".

נציין את השוני בין ילד שנולד מתרומת זרע אנונימית, ילדים שהתייתמו בילדותם, ילדים שנטשו על ידי אבותיהם, וילדים מאומצים שהופרדו מהוריהם אחרי הלידה.

בשונה מילד שנולד מתרומה אנונימית, ילד מהפרייה ממת יודע מיהו אביו הביולוגי, למרות שלא זכה להכירו.

בשונה מילד מאומץ ב"אימוץ סגור" שרק בגיל שמונה עשרה יוכל לבקש לפגוש את האם (בדרך כלל לא את האב), ולא בהכרח היא תסכים להיחשף ולהיפגש, ילד יתום מתוכנן, יודע את זהות ההורה, אם כי, כמובן, לא יפגש אתו. אך בעוד שילד מאומץ יש בדרך כלל שני הורים, ילד כזה הוא יתום מהורה אחד.

בשונה מילד יתום, הוא לא חווה את מות האב מתאונה, מלחמה או מחלה. הוא לא מתמודד עם מוות פתאומי, או עם שנים ארוכות של סבל האב שהיה חולה או נכה. הוא למד לקבל בהדרגה את היעדר האב, ולא כחוויה לא צפויה.

בשונה מאב נוטש או מתכחש לאבהות ילדים אלו לא חווים נטישה אקטיבית, אלא מוות כסוג של נטישה.

בשונה מילד שהתייתם בזמן הריונה של אמו, ילד זה נולד מתוך תכנית יזומה שיהיה יתום.

בשונה מילד שאמו מתה בלידה, והוא עלול להרגיש "אשם" במותה, ילד שנולד בדרך זו לא מרגיש אשמה.

בשונה מילד שנולד ללא תכנון ואינו ילד רצוי (רוב הילדים שנולדים ללא תכנון הם כן רצויים), או ילד שאביו מאשים שנולד מגנבת זרע, ילד זה מרגיש שרצו אותו והתאמצו בשבילו. האב השאיר צוואה ביולוגית והאם רצתה את ההיריון גם בנסיבות הקשות.

יתמות מתוכננת מעלה, אם כן, שאלות בתחומי הפסיכולוגיה, החברה, המוסר, הדת והמשפט, כמו גם שאלות בעלות היבטים כלכליים. הדיון בנושא הורות לאחר המוות נוגע בשאלות ממוקדות בנושא, וכן בשאלות סביב נושא האבהות כפרט וההורות בכלל, וכן ליחסי משפחה